

STARE IN NOVE OCENE

Vlado Vodopivec

O monolitnosti in diferenciaciji

Vsa, večkrat navidezno nepovezana dogajanja zadnjih let v jugoslovanskem družbenem prostoru, tako v ekonomiki, politiki in kulturi, kot odprti in prikriti konflikti, ki so ustvarjali vtis kaotičnega vrenja, neobvladanih družbenoekonomskih in idejnih situacij ter vsesplošne razdrobljenosti, prav nasprotno od političnih in pravnih dokumentov, ki so naglašali zahtevo po enotnosti in monolitnosti, dobivajo zadnjega pol leta bolj določene in med seboj povezane obrise. Očitno postaja, da gre za politične in idejne razlike ter konflikte okrog vprašanja nadaljnjih družbenih ciljev, pri tem pa se razbijajo stare predstave o monolitnosti in nastajajo diferenciacije v vrstah, kjer si jih pred leti še ni bilo mogoče zamisliti.

Skoraj nihče ne zanikava, da gre za take konflikte in celo bitke. Ni razločkov v pogledih, da se v prizadevanjih za gospodarsko reformo odloča usoda samoupravnega družbenega sistema in da je bitka za samoupravljanje in gospodarsko reformo terjala politične operacije, dogovorjene na brionskem plenumu. Te niso posegle samo v državni aparat in njegovo organizacijo (najbrže so bile tam kljub dramatičnim momentom najbolj enostavne in lahko izvedljive). Pomembnejše je, da so sprožile mnogo bolj dolgotrajne in zamotane procese v vseh političnih ustanovah od Zveze komunistov dalje in da posegajo v vse družbene plasti. Manj pomembne so organizacijske in personalne spremembe, sicer so pa te že za nami. Druga, zahtevnejša plat je preverjanje dosedanjih idejnih in političnih ocen in pogledov; ta pa je še pred nami.

Toda nekaj mesecev ocenjevanja in vrednotenja ter iskanja novih, uspešnejših poti za naprej izpričuje, da so med politično deklarativnostjo za samoupravljanje ter reformo in med zamislimi o poteh in sredstvih nadaljnje družbene rasti precejšnje razlike. Katere družbene sile so lahko v naslednjih letih pri nas nosilke družbenoekonomskega in duhovnega napredka? S kakšnimi sredstvi se je mogoče postavljenim družbenim ciljem približati? Kje so v družbi materialne in umske in moralne zmogljivosti, ki so se doslej premalo uveljavljale ali pa se sploh niso mogle, zdaj pa jih ni mogoče prezreti, ne da bi družba ostala še naprej močno deficitna? Katere stare poglede je treba spremeniti, ker bi vztrajanje pri njih vodilo samo k zaletavanju in uničevanju materialnih ter duhovnih zmogljivosti, hkrati pa zapletalo družbo v neplodne in nesmiselne politične bitke?

Ob teh in podobnih vprašanjih poteka danes diferenciacija, razhajajo se mnenja, tako v proizvodni organizaciji kot v občini, v kulturnih in znanstvenih krogih kot med političnimi delavci in pri političnih vodstvih. Oblikujejo se mnoga nasprotujoča si stališča, ki pomenijo vztrajanje pri političnem ali pri kulturnem monopolizmu, odstopanje od gospodarske reforme zaradi komunalnih, republiških ali pa kakšnih drugih zaključnih interesov, še vedno se pojavljajo

negospodarni in ekstenzivni projekti vseh vrst, izmišljajo se nove, neproučene samoupravne organizacijske strukture ali pa nasproti vsem takim mnenjem in stališčem ustvarjajo drugačna.

Nekdanje monolitnosti, takšne izpred desetih in več let, ki ni prenesla odprte razprave o poteh in sredstvih prihodnjega družbenega in ekonomskega razvoja ali duhovne rasti, ni več. Ni pa tudi razloga, da bi bilo to za kogarkoli vznemirljivo, kot ni potrebe, da ne bi nastajajoče diferenciacije med ljudmi in njihovimi pogledi priznavali ne glede na to, kje se pojavlja.

Ker ni osnovnih družbenoekonomskih možnosti, ta vrednotenja ne morejo porajati novega strankarskega pluralizma (tega danes tudi razvita industrijska družba v drugačnem družbenoekonomskem sistemu, čeprav tudi ni več »klasičen« v Marxovem smislu, presega). Zaradi tega je dopovedovanje o nevarnostih, ki bi samoupravni demokraciji pretile s te plati, pretirano ali pa celo neutemeljeno. Površna in tudi brez pravih argumentov je ocena, češ da so vzroki za diferenciacijo v nasprotjih med staro in mlado generacijo ali med družbeno prakso in njeno kritiko. Diferenciacija ob vprašanju, kako naprej, gre prek takih in podobnih nasprotij v družbi in zbližuje včasih navidezne nasprotnike bolj od dejanskih sodelavcev.

Diferenciacije zaradi različnega vrednotenja in ocenjevanja tudi ne bodo mogle imeti več dramatičnih in spektakularnih oblik, v kakršnih so se razreševala nasprotja o družbenih in idejnih konceptih v socialističnih državah, do nedavna pa še tudi pri nas, saj postajajo v samoupravni demokraciji pogoji za ustvarjalno oblikovanje mnenj. Brionske politične ocene z vsemi sklepi in posledicami še ni mogoče uvrščati v te vrste procesov; brionske ocene in sklepi so v bistvu pomenili samó odстранjevanje vzrokov, ki so povzročali spektakularnost pri razreševanju razlik v pogledih in ocenah, in odpravljanje političnega monopolizma, ki je z argumentom sile preprečeval normalno izmenjavo mnenj in učinkovito iskanje poti za dosego družbenih, ekonomskih ali kulturnih ciljev.

V preteklosti nam je bila res potrebna bolj trdna politična in idejna monolitnost, tako zaradi revoluciji nenaklonjenega, včasih celo sovražnega sveta, kot zaradi prisotnosti družbenih sil, orientiranih v restavracijo starih odnosov. Stvar zgodovine je, da oceni, ali smo te nevarnosti precenjevali ali podcenjevali ali pa smo pri ocenah večkrat vztrajali, ko so nevarnosti že popustile, in ali so bila sredstva vedno najbolj ustrezna. Naj bo zgodovinska ocena glede oblik boja za samopravno družbo bolj ali manj ugodna, osnovna pot je bila vendarle pravilna. Oblike pa so delo ljudi in razmer, v katerih žive. Ljudje so zmotljivi, pa naj bodo še tako genialni, in zgodovina jim lahko marsikaj oprostí, če se ob pravem času zavedo svojih zmot. To seveda ne pomeni, da v določenih okoliščinah in kadar gre za usodne zmote, ne bi bilo potrebno oceniti zmote in njenega nosilca. Šele to je lahko zanesljivo izhodišče za naprej. Kakor bi bilo odveč predolgo se ustavljati in prerekati ob vprašanju, kaj je bilo in kaj ni bilo potrebno, ni mogoče slepiti sebe in zgodovine ter nasilno potiskati nekaj od včeraj v pozabo, če gre za večje prelomnice; samo pošteno

ocenjevanje zmot v preteklosti je namreč jamstvo, da se ne bodo znova pojavljale tudi v prihodnosti.

Danes smo sredi sveta, ki je v svojih družbenoekonomskih osnovah doživel od zadnje vojne velike premike. Ta svet je notranje globoko protisloven in niha med dvema možnostima: ali v nuklearni vojni sam sebe uniči ali gre po poti napredka, saj hkrati teži z vsemi svojimi zmogljivostmi k ekonomski, politični in kulturni integraciji človeštva, k premagovanju nasilja, zaostalosti in uničevanja. Že pred leti smo se temu svetu odpri v spoznanju, da so vsi bistveni problemi sveta: gospodarski in tehnični napredek, samoupravna demokracija in dviganje kulturne in duhovne ravni vsega človeštva, naši problemi in da samo z vključevanjem v svet lahko razvijamo naš samoupravni sistem in prispevamo k uresničevanju vizije o humani in osvobojeni družbi.

Restavracija kapitalističnih odnosov v naši družbi ne pomeni resne nevarnosti. V petnajstih letih je samoupravni sistem postal stvar zavesti vseh državljanov in glede vrnitve na stari razredni sistem ni pripravljen nihče več razpravljati. Tudi glede politične strukture v temeljnih osnovah ni več vprašanja, medtem ko zahteve po pluralizmu mnenj ne gre enačiti s strankarskim pluralizmom. Različna mnenja o večji ali manjši učinkovitosti sistema in politične strukture, o več ali manj svobode in o večji ali manjši pravici do izražanja mnenj in vplivanja na upravljanje, na racionalnost in funkcionalnost samoupravnih ustanov, pa so razumljiva in samoupravni demokraciji potrebna.

Vztrajanje pri monolitnosti stare vrste vodi zaradi tega lahko samo v mrtvilo na družbenoekonomskem in v sivino na kulturnem področju. Diferenciacija ob vprašanju, kako naprej, je družbena nujnost in pogoj družbenoekonomske in kulturne rasti. Nastaja seveda ob odporih v različnih družbenih plasteh in sferah, od političnih do kulturnih, ker jo določajo različne okoliščine in položaji ljudi v njih. Na diferenciacijo vplivajo trdožive stare sheme, dogme in tabuji, nerazgledanost in neznanje, površne analogije in preveč kritična ali pa nekritična sprejemljivost za tokove, ki so zrastle v drugačnih družbenoekonomskih okoliščinah.

Pri iskanju novih poti in oblikovanju novih ocen, pri premagovanju shem in odpravljanju tabujev in vsega, kar onemogoča, da bi najbolj verno izhajali pri svojih odločitvah iz družbene resničnosti, bodo nastajale neizogibne diferenciacije, vendar jih ne bodo smela in mogla spremljati etiketiranja in moralne ter politične diskvalifikacije z nobene strani. V dosedanjih razpravah je bilo dovolj metod, ki so z diskvalifikacijo omogočale navidezne zmage. Kakršenkoli je že bil namen, posledica je bila vedno, da so se zapirale diskusije in se je hromila ustvarjalnost. Zato je strpen, čeprav neprizanesljiv dialog, pogoj, da diferenciranje ob odprtih vprašanjih ne bo razkrajalo družbe v nepomirljive političanske skupine, temveč bo ljudi med seboj zblíževalo. Najbrže je že čas, da se od podedovanih metod vrnemo k stari indijski dialektični modrosti, ki pravi: reka resnice teče vedno po prekopih zmot.

Danes zatrdno vemo, da je svet, v katerem živimo, da je naš današnji in jutrišnji svet, svet velikanskih možnosti in najboljših obetov, ti pa so tudi nevarni in občutljivi bolj kot kdajkoli v zgodovini. Ta svet nosi v sebi vse prvine, ki v nekaj prihodnjih desetletjih omogočajo uresničiti humanistične vizije o osvobojenem človeštvu in univerzalni družbi, ki bo lahko naglo odpravila zaostalost, nasilje in vsakršno odtujenost, v sebi pa nosi tudi prvine kaosa, uničevanja in novih oblik človeškega zaslužnjevanja ter novih in hudih družbenih kriz. Družbeno nevarnost ne pomeni samo nuklearna vojna, temveč tudi nepripravljenost in nesposobnost ljudi, da bi vso silno tehniko, ki jo sami razvijajo, obvladali in si jo podredili: če bo to tako, potem bo nova tehnika dehumanizirala odnose med ljudmi in človeštvo se bo znašlo v še bolj odtujenem svetu. Obris tega pošastno odtujenega sveta sta poskušala predvideti Aldous Huxley (*Ta krasni novi svet*) in George Orwell (1984) v mračnih vizijah prihodnosti, ko bo človek do konca postal suženj visoko razvite, stehinizirane in zbirokratizirane civilizacije in organizacije.

Norbert Wiener, eden najvidnejših avtorjev kibernetike, je v knjigi *Kibernetika in družba* zapisal tudi tole: »To je nevaren svet, v katerem ni gotovosti razen tiste negativne, katero omogočajo ponižnost in zadržane ambicije. To je svet, ki izreka zaslužen kazen ne samo tistemu, ki greši iz zavestne predrznosti, temveč tudi tistemu, čigar edina krivda je, da ne pozna bogov in sveta okrog sebe.«*

Tako so nagle ekonomsko tehnične in socialne spremembe v razvitih industrijskih družbah v dveh desetletjih s posledicami v politiki in kulturi ter v materialnem in duhovnem življenju vseh družbenih plasti mnogo obetajoče pa tudi zelo vznemirljive. Z velikansko naglico nastajajo družbenoekonomske osnove racionalne in funkcionalne humane družbene organizacije. Toda obenem se že danes v politiki in duhovni sferi in v načinu življenja prikazujejo dehumanizacijski učinki ekonomsko-tehničnega razvoja kot posledica nespremenjene neokapitalistične družbene strukture v njenih temeljih klasičnega nasprotja med delom in kapitalom; to se kaže v trajnem konfliktu med spremenjeno družbenoekonomsko osnovo in konservativnimi odnosi in družbenimi ter političnimi strukturami, ki ohranjujejo temeljna družbena nasprotja.

Nova tehnologija na načelih avtomatizacije, elektronike in kibernetike je v razvitih industrijskih družbah zrevolucionirala vse proizvodne panoge; najbolj neposredno seveda industrijo in transport, posredno in neposredno pa posega že tudi v poljedelstvo in v uslužnostne, terciarne dejavnosti. S to tehnologijo so razvite industrijske družbe dosegle tako visoko produktivnost dela in takšno množično proizvodnjo in potrošnjo, da so nekateri teoretiki doseženo stanje

* Norbert Wiener: »Kibernetika i društvo, Beograd, okt. 1964, str. 228.

poimenovali »družbo izobilja« (J. K. Galbraith). Mimo tega povzroča tehnološka revolucija vrsto ekonomskih, socialnih in političnih posledic; od teh kaže zlasti nekatere, ko razmišljamo o naših poteh, vsaj bežno omeniti.

Moderna tehnologija zahteva z vso neizprosno zlasti v vrsti industrijskih in transportnih panog, kjer je njena uporabnost najbolj optimalna, koncentracijo sredstev, usmerja podjetja v povezavo in kooperacijo v okviru nacionalnih ekonomik, se ne zaustavlja niti pred državnimi mejami, povzroča mednarodne kooperacije in ustvarja možnosti za medsebojno kooperacijo in povezovanje celotnega svetovnega gospodarstva.

Na tej poti seveda odplavlja vso tisto industrijo, ki se ni sposobna vključevati v te procese, pa naj gre to za posamezna podjetja ali nacionalne in državne ekonomike. Danes vemo, da moderna tehnologijo približno enako obvladujeta obe najbolj razviti industrijski državi na svetu, ZDA in SZ in da njena uporaba ni monopol, temveč odvisna od politične pripravljenosti manj razvitih držav, da se otresejo avtarkične zaverovanosti in stopijo v konfrontacijo s svetom, in sicer ob najbolj skrbnem negovanju in upoštevanju znanosti v najširšem obsegu kot temeljne prvine ekonomsko tehničnega napredka. Če verjamemo nekoliko optimistični in vizionarni trditvi Norberta Wienerja (iz leta 1954), da bo postala moderna tehnologija, posebno pa še kibernetika, v dvajsetih letih dominantna v vseh važnejših proizvodnih panogah, potem ni pretirana ocena, da bodo morale tiste zaostale državne proizvodnje, ki se ne bodo znale uspešno vključiti v mednarodno delitev dela in prilagoditi tehnološki revoluciji, razpustiti svoja podjetja, ker ne bodo več mogle obstajati. (Seveda pa pri teh, v bistvu pozitivnih integracijskih procesih ne gre prezreti teženj »razvitih« držav, da si nerazvite in manj razvite podrede in tako zadržujejo obstoječe razlike v doseženi tehnično-ekonomski stopnji zaradi ekonomskega in političnega obvladovanja sveta).

Nova tehnologija posega tudi v organizacijo delovnega procesa in spreminja bistveno vlogo človeškega dela. Posamezna delovna mesta, obrati in tovarne v okviru večjih podjetij izgubljajo svojo organizacijsko samostojnost in se integrirajo v simultano delujoč mehanizem z vse bolj homogeno strukturo. Avtomatizirana proizvodnja ukinja klasično delitev dela, katere zadnja stopnja je bila »razdrobljeno delo« (G. Friedman) na tekočem traku in v serijski proizvodnji, sestoječe se iz številnih, ponavljajočih se ročnih operacij, ki niso terjale od delavca nikakršnih posebnih strokovnosti. To zadnje, do zadnjih mogočih prvin razbito, duhovno najbolj ubijajoče in umsko najmanj zahtevno delo, ko je delavec samo še brezoseben prilastek stroja, premaguje avtomatizacijo in na njej temelječo tehnologijo. Stroj s svojo strukturo integrira razdrobljeno delo, s tem da prevzema sam nase mehanične in ponavljajoče se operacije, od ljudi pa terja posege na začetku in koncu proizvodnega procesa, pripravo in kontrolo med potekom. Človeško delo se ne sestoji več iz ročnih operacij, temveč iz vrste med seboj dopolnjujočih se funkcij, ki zahtevajo določeno znanje in poznavanje stroja v celoti in katere opravlja skupina de-

lavcev, strokovnjakov v medsebojni kooperaciji; ta skupina je v celoti odgovorna za proizvodni proces. Pri takšni tehnologiji postaja živo delo v vedno manjšem obsegu omembe vredna količina v enoti proizvoda.

Tako se v novi tehnologiji bistveno spreminjata v proizvodnji narava in udeležba človeškega dela. To povzroča nagle premike v kvalifikacijski in profesionalni strukturi zaposlenih. Po eni strani je v industrijski proizvodnji vse manj delavcev, ki še opravljajo tradicionalne aktivnosti, za katere so značilne ročne operacije, vse več pa je tistih, ki sodelujejo v proizvodnem procesu s svojimi strokovnimi kvalitetai. Po drugi strani pa se seli delovna sila iz industrije v terciarno dejavnost (usluge, uprava in druge kulturne dejavnosti), kjer ostaja živo delo še naprej glavni dejavnik.*

Zaradi vseh teh pojavov in številnih posledic, katere povzročajo v zavesti, nekateri marksistični sociologi na Zahodu, kot so Mallet, Marcuse, pa tudi nemarksisti, kot Mills, White idr., upravičeno opozarjajo na nastajanje novega delavskega razreda — ali pravilneje — na premike v osnovnih družbenih strukturah, predvsem tistih, ki neposredno sodelujejo v proizvodnem procesu. To novo sociološko stvarnost sestavljajo, tako meni ta sociologija, sloji, kot so: visokokvalificirani delavci, tehniki, strokovnjaki z visoko izobrazbo in raziskovalci. Po svojem mestu v proizvodnem procesu so ti sloji nosilci nove tehnologije in zaradi svojega objektivnega položaja najbolj neposredno materialno in moralno zainteresirani za ekonomsko-tehnični in družbeni napredek.

Klasična shema o enotnem delavskem razredu, ki je bil zaradi mesta v proizvodnji in odnosa do proizvodnih sredstev, nosilec revolucionarnih sprememb v družbi, je v novih razmerah postala neresnična. Ta razred je razdvojen med tiste, ki so zaradi znanja in izobrazbe danes sorazmerno stabilni, in tiste neizobražene sloje, ki so z razvojem nove tehnike neposredno socialno ogroženi. V »družbi izobilja« niso niti prvi in ne drugi v nekdanjem smislu revolucionarni. Toda medtem ko je prvim neposredno veliko do tega, da bi se razvijala moderna tehnologija, in so nasprotniki tehnobirokratskih struktur, ki to tehnologijo usmerjajo v ohranjanje sedanjih razrednih nasprotij, so drugi za vse to nezainteresirani. Če pa jim družba ne bo omogočila, da bi se preusmerili v tradicionalne aktivnosti, v katerih bi lahko ohranili svoj materialni in socialni položaj, bodo postali celo nasprotniki nove tehnologije pa tudi družbenega napredka.

Inteligenca, predvsem tista s tehnično usmerjenostjo, izgublja v teh procesih svojo klasično družbeno mesto in se z drugimi delovnimi sloji vključuje v »nov delavski razred«. Toda ne samo inteligenca,

* Okrog leta 1950 je bila v razvitih industrijskih državah industrija s 50 % vseh zaposlenih pred poljedelstvom in terciarnimi dejavnostmi, v istih državah pa so bile že leta 1950 na prvem mestu s 45%—50 % terciarne dejavnosti, pred industrijo in poljedelstvom. (Podatki po članku: Filipovič: Društveno ekonomska uslovljenost obrazovanja, Gledišta 1966, str.1245.)

ki ima svoje »delovno mesto« neposredno v proizvodnem procesu. V dinamiki modernega proizvodnega procesa in nove tehnologije je ena prvin proizvodnje znanstveno delo, ki neprestano izpopolnjuje stroje in vnaša v to dinamiko nove pobude. Zato sodi sem tudi tista inteligenca, ki v laboratorijih in inštitutih s kratkoročnimi in aplikativnimi ter dolgoročnimi in fundamentalnimi raziskavami sodeluje pri razvijanju ekonomsko-tehničnih osnov industrijske družbe. Zato je razumljivo vprašanje: »Kje se sploh začenjata moderni proizvodni proces in gospodarstvo?« In odgovor: Vedno bolj in bolj v laboratorijih.*

Vse te ekonomske, tehnične in socialne spremembe, ki so lahko uvod v nastajanje socialistične, samoupravne demokracije ali pa v nov industrijski totalitarizem, za zdaj nastajajo še v okvirih stare družbe, katere temeljno nasprotje je nasprotje med družbenim delom in »privatnim« državnobirokratskim prisvajanjem. Ob sicer omiljenih socialnih antagonizmah odločajo o proizvodnji in potrošnji v materialni in duhovni sferi tiste birokratske in tehnokratske strukture, ki pomenijo v neokapitalizmu vsemočno in vseodlojučno elito oblasti.** Marksistična in druga napredna sociološka misel na Zahodu skupaj z mnogimi neodvisnimi in naprednimi znanstvenimi in kulturnimi delavci že nekaj let opozarja na nevarnost hudih ekonomskih, socialnih in političnih konfliktov, ki utegnejo biti usodnejši od vseh dosedanjih kriz za večji del človeštva, če se te tehno-birokratske politične strukture utrde. Danes še lahko obvladujejo gospodarski in tehnični razvoj, toda ta meja je skoraj že dosežena. Onstran nje so pa samo še uničujoča sila vsakega družbenega napredka in ustvarjalci totalitarne družbene organizacije in novega, odtujenega, stehnziranega sveta.

Napredna sociologija v ZDA, v Franciji in drugod prihaja danes že do vse bolj trdnih spoznanj, da lahko samo samoupravna, socialistična demokracija razklene okvire, prek katerih »družba izobilja« z neokapitalističnim družbenoekonomskim sistemom ne more. Samo taka demokracija lahko premaga problem odtujitve v sodobnem, razvitem svetu in odpre nove, napredne vidike družbenega razvoja ter uresniči vizijo o osvobojenem človeštvu.

Ko skuša najti v sodobni družbi prvine, ki so sposobne uveljaviti te družbene zamisli, prihaja do ugotovitve, da so to po eni strani tisti delovni sloji, ki so zaradi svojega objektivnega družbenega položaja in položaja v proizvodnem procesu najbolj zainteresirani za družbeno-ekonomski in tehnični napredek in tudi neposredno občutijo tehnobirokratske strukture kot svoje nasprotje. Po drugi strani pa sta to znanost in kultura, ki združujeta danes že velik del prebujenega človeštva ne glede na državne in nacionalne meje v moralnem protestu proti kaosu in nasilju in v akcijski solidarnosti za višje in humane univerzalne družbene cilje.

* Ivan Supek: Za svjetsko društvo (Encyclopedia moderna, Zagreb 1966 št. 1).

** Prim. Mills: Elita oblasti, Lj., Drž. zal. Slovenije, 1965.

Ocena sprememb v našem družbenem prostoru, preteklih, sedanjih in prihodnjih konfliktov in iskanje odgovorov, po kakšni poti naprej, ne bi mogla in smela mimo vseh teh dogajanj v sodobnem svetu. Na ta svet tolikih nevarnosti in možnosti lahko s svojimi spoznanji in s svojo družbeno prakso vplivamo in pomagamo razreševati njegova protislovja, napredne prvine njegovega razvoja pa so nam lahko v veliko pomoč pri premagovanju svojih težav in odkrivanju najbolj uspešnih poti ter sredstev naše družbene rasti.

Gospodarsko reformo, vključevanje v mednarodno delitev dela in v mednarodna tržišča z vsemi zahtevami, ki jih vsebuje takšna orientacija (modernizacija proizvodnje, prisvajanje moderne tehnologije, iskanje kooperacijskih in integracijskih možnosti v državnih okvirih in prek njih) je mogoče najbrž razumeti samo v kontekstu družbeno-ekonomskih procesov v svetu. Splet vseh ukrepov, ki jih imenujemo reforma in zaradi katerih trenutno z mnogimi bolečimi posledicami stopamo v neposreden stik z moderno industrijsko družbo, je pogoj višjega in realnega družbenega in individualnega standarda: to prepričanje temelji še posebej na spoznanju, da samoupravne demokracije ni mogoče niti razvijati niti ohraniti, če se v ekonomskem in tehničnem pogledu ne približamo ravnini, ki jo je moderna industrijska družba dosegla.

To približevanje moderni tehnologiji razvite industrijske družbe je še zelo na začetku, izhodišče pa je bilo sorazmerno zaostala, med seboj nekoordinirana in ekstenzivna jugoslovanska proizvodnja, neposredni učinki in posledice sodobnih ekonomsko-tehničnih procesov pa še niso zaznavni, razen v nekaterih čisto izjemnih primerih v tistih večjih podjetjih, ki so se zaradi visoke tehnologije in moderne organizacije dela hitro lahko vključila v mednarodno delitev dela.

Takó spremljamo in zaznavamo vključevanje v mednarodno tržišče in v delitev dela bolj po tistih grozljivih, moralno in politično mnogokrat nerazumljivih posledicah preusmeritve proizvodnje v modernizacijo, intenzifikacijo in racionalizacijo, ki naj bi ustvarile šele potrebne možnosti za njeno uspešno uveljavljanje v mednarodnem obsegu. Nekaterim pojavom se seveda pri tem ni mogoče izogniti (npr. zmanjševanju števila zaposlenih zaradi racionalnejše organizacije, odhajanja delavcev v tujino v določenem obsegu ipd.). Nekateri drugi, ki spremljajo to orientacijo, pa nikakor niso njen bistveni in sestavni del, temveč bolj posledica še nepremaganih, starih koncepcij o samoupravljanju, ki da se lahko razvija tudi na revščini in neznanju, v nizki produktivnosti dela in obrtniški proizvodnji z neracionalnim razsipavanjem sredstev, megalomanskimi improvizacijami in z razvijanjem komunalne, republiške ali zvezne avtarkije. Ti pojavi pa so nerazumevanje za strokovno in znanstveno delo na sploh, odklanjanje strokovnjakov, obremenjevanje predvsem prosvetnih, kulturnih in znanstvenih dejavnosti z omejitvami, ki jih je prinesla reforma, itd.

Reforma pa ne prenese ne odstopanja ne iskanja zasilnih izhodov ali izigravanja, prav tako tudi ne tistih primitivnih koncepcij, ki

zapotavljajo dviganje splošne izobrazbe in kulturne ravni, razvijanje strokovnega znanja in pritegovanje znanstvenega dela, kot da to niso nepogrešljive prvine moderne družbe in družbenoekonomskega napredka. Takšne koncepcije in gledanja porajajo težave in konflikte, še bolj zamotavajo že zamotane gospodarske in družbene situacije ter onemogočajo hitrejšo napredovanje k družbenim ciljem. Svojo idejno oporo pa imajo v nekaterih klasičnih shemah in dogmah, med tem zlasti v shemi, da je delavski razred zaradi svojega objektivnega družbenega položaja revolucionarni nosilec tako gospodarsko tehničnega napredka kot samoupravnih odnosov.

Čeprav delavski razred v naših družbenoekonomskih razmerah ni izpostavljen takemu razslojevanju kot v moderni industrijski družbi, nam izkušnje samoupravljanja in gospodarske reforme ne le dovoljujejo, temveč prav narekujejo, da ocenimo njegov položaj ter vlogo in tendence, zlasti v odnosu do ekonomsko-tehničnega napredka in samoupravljanja. Ne samo nekatera površna opažanja, tudi prve raziskave javnega mnenja pri nas* izpričujejo, da imajo prizadevanja za uporabo moderne tehnologije, za modernizacijo proizvodnje, za vključevanje strokovnjakov in pritegovanje znanstvenega dela v proizvodni proces oporo predvsem v splošno razgledanih in strokovno izobraženih delovnih slojih. Ti sloji so iz istih vzrokov najbolj zainteresirani za samoupravljanje in sposobni, da v samoupravljanju aktivno sodelujejo in se odločajo za progresivne, tehnične in ekonomske rešitve.

Tem nasproti pa večina fizičnih delavcev, katerim pomanjkanje splošne in strokovne izobrazbe onemogoča vpogled v zamotanost proizvodnega procesa, le stežka razumeva potrebo po modernejši tehnologiji in po strokovnem in znanstvenem delu v proizvodnji, zlasti kadar ga racionalna in moderna organizacija dela ogroža. Ista gledanja je mogoče ugotavljati tudi pri strokovnih in kvalificiranih delavcih, ki so obremenjeni s tradicionalno predstavo o nepremakljivosti obrtniškega načina proizvodnje in zaradi tega vsako novejšo tehnologijo odklanjajo kot nepremišljeno novotarijo. Ti delovni sloji imajo tudi pasiven odnos do samoupravljanja, ker tiho pristajajo na delitev med vodstvo, ki naj sprejema odločitve, ker jih pač najbolj razume, in vse druge, ki jih izvršujejo, to pa je v bistvu ohranjanje delitve med fizično in umsko delo in odnosov nadrejenosti in podrejenosti.

To ne pomeni, naj bi te delovne sloje obravnavali kot potencialne nasprotnike samoupravljanja in ekonomsko-tehničnega napredka. Tudi jih ne moremo šteti za potencialno-revolucionarne nosilce družbenoekonomskega razvoja. To seveda lahko postanejo s pridobitvijo znanja, splošne izobrazbe in strokovnosti. S tem pa prenehajo biti, kar so bili, ker se menjata tudi njihovo mesto in položaj v proizvodnem procesu. Seveda pa modernizacija proizvodnje, ki te sloje ogroža, obvezuje družbo, da jim omogoči pridobitev splošnega

Prim.: Švab-Vindišar: Mnenja delavcev industrije in rudarstva SRS o družbeni in delavski reformi. Lj. sept. 1966. (Zlasti poglavja o vplivu izobrazbe na mnenja anketiranih.)

in posebnega znanja, ki jim bo zagotovilo stabilen položaj v moderno organizirani proizvodnji.

Takšna situacija pa ne dopušča, da bi vztrajali pri stari shemi o enotnem delavskem razredu, ki je po svojih interesih in zaradi mesta v proizvodnji najbolj progresiven dejavnik družbenoekonomskega razvoja. Prav tako kot vključevanje strokovnjakov in znanstvenikov v moderni proizvodnji ne dopušča vzdrževanja umetnih mejá med neposrednimi proizvajalci in strokovnjaki, med samoupravljalci in servisom strokovnih služb, med fizičnim in umskim delom, ker ohranja in pogloblja nasprotja, ki že izginjajo in jih bo moderni proizvodni proces v zelo bližnji prihodnosti presegel.

Inteligenca v razmerah samoupravljanja in naglega vključevanja znanstvenega in strokovnega dela v proizvodni proces izgublja znake posebne družbene kategorije, različne od delavskega razreda, in se integrira v družbo, v delavski razred ali v delovne sloje. Ta proces je seveda pri tehnični inteligenci očitnejši kot pri drugih inteligencijskih poklicih. Toda tudi ti v okviru družbene delitve dela sodelujejo pri dviganju družbene, ekonomske in duhovne rasti, to pa pomeni takó razvijanje družbenoekonomske osnove kot samoupravnega sistema. Takó postaja objektivni položaj inteligence v celoti identičen s položajem vseh drugih delovnih slojev. Zato je upravičen dvom, ali pojem inteligenca še ustreza dejanskemu stanju stvari (Kardelj). Ali ne postaja inteligenca samo posebna kvaliteta delovnih slojev, ki so neposredno ali posredno vključeni v proizvodne procese in samoupravni sistem brez kakšnih posebnih socialnih znakov?

Kljub naglašanju, da premaguje družbena praksa delitev na fizično in umsko delo s samoupravljanjem, in kljub prepričanju, da lahko gospodarska reforma zmaguje z znanjem, z dviganjem splošne izobrazbene ravni delovnih slojev, s priznanjem in z upoštevanjem dela strokovnjakov ter s povezovanjem znanstvenega dela v neposredni proizvodnji, poteka integriranje inteligence in njenih zmogljivosti počasi in z mnogimi konflikti med inteligenco ter družbeno prakso.

Posledice tega so med drugim tudi te: odstotek zaposlenih delavcev, ki niso končali osemletke, je še vedno med 40 % in 50 %, izobrazbena struktura vodilnega kadra je nezadovoljiva, v mnogih podjetjih so vrata strokovnjakom zaprta, v tujino odhajajo strokovnjaki, ki bi jih gospodarstvo potrebovalo, v podjetjih ni interesa, da si zagotove strokovni naraščaj itd., itd. Pri tem pa poteka modernizacija proizvodnega procesa počasi, daleč smo še od tega, da bi se približali povprečni evropski produktivnosti dela razvitih držav (ki je najmanj petkrat višja od naše), prav tako pa komaj napredujemo pri razvijanju samoupravnih odnosov, vsekakor pa dosežena stopnja ni v sorazmerju s političnimi napori in optimističnimi pričakovanji.

Med poglavitnimi vzroki za tako stanje sta gotovo nerazvitost in zaostalost, ki ju označuje nizka izobrazbena struktura delovnih slojev. Če se pa ta zaostala sredina še križa s političnim primitivizmom, s poenostavljenimi shemami o delavskem razredu kot edinem revolucionarnem nosilcu družbenega napredka, in o inteligenci kot malo-

meščanskem sloju, ki koleba med konservativnostjo in revolucionarnostjo, potem se nasprotja, izvirajoča iz klasične delitve dela, ohranjajo in poglobljajo. Te stare in v dejanskih odnosih presežene sheme ohranjajo nezaupanje proti znanju, strokovnemu delu in inteligenci na sploh pri manj izobraženih delovnih slojih, pri inteligenci pa krepijo zapiranje vase in konservativno upiranje razslojevanju. Zlasti pogloblja nasprotja še nepremagana interpretacija, da je strokovno delo v proizvodnji po svoji funkciji služba in servis neposrednih proizvajalcev in samoupravljanja. Če politična praksa praviloma išče vire vseh slabosti samoupravljanja in teh nasprotij na strani strokovnih delavcev — ti naj bi bili odgovorni tako za proizvodni anarhizem kot za birokratske in tehnokratske anomalije — potem je očitno, da taka praksa podira, kar v teoriji gradi, in ohranja, kar v teoriji odpravlja. Nasprotje med fizičnim in umskim delom dobiva zato znake neresničnega političnega antagonizma med znanjem in neznanjem, med strokovnostjo in primitivizmom.

Toda prav proizvodni anarhizem predvsem manjših in nerazvitih podjetij se izživlja v odporu proti umskemu in strokovnemu delu, v neodgovornosti in nedisciplini ter pojmovanju samoupravljanja kot vsesplošne pravice do nereda. Birokratizem v manjših, pa tudi srednjih podjetjih ima skoraj vse iste značilnosti, a s to razliko, da so njegovi nosilci organizatorji proizvodnje, ki po svojih zmogljivostih niso sposobni obvladovati proizvodnega procesa, zato vodijo s trdo roko, opiraje se na dobre politične zveze, uveljavljajo samovoljo in familiarnost v samoupravljanju in v organizaciji proizvodnje. Tehnokratizem pa se razvija v srednjih in večjih podjetjih, katera vodijo strokovnjaki, zagreti za moderno tehniko in organizacijo dela, ne pa za samoupravljanje, saj ga ocenjujejo kot tehnično in ekonomsko neučinkovito. V taki tehnokratski organizaciji se ohranjajo odnosi socialne podrejenosti, to pa poraja znova konflikte, tipične za mezdne odnose.

Kritike vseh teh pojavov niso bile niti enotne in ne načelne. Kadar so ocenjevali ekonomsko-tehnični učinek, so poudarjali vlogo strokovnjakov, kritika pa je padala po tistih, ki so se postavili po robu tehnokraciji ali birokraciji, češ da ne razumejo interesov proizvodnje. Če pa je bil trenutno pomembnejši politični učinek, so kritizirali nerazvitost samoupravljanja, odgovornost pa so pripisovali strokovnjakom in operativnim vodstvom, češ da niso sposobni ali pripravljeni sprejeti samoupravne organizacije.

Taka pragmatistična kritika je mimo vztrajanja na starih shemah izzivala nove konflikte, poglobljala nasprotja in zaustavljala tako ekonomsko-tehnični napredek v proizvodnih organizacijah ter hromila rast samoupravnih odnosov.

Kriza zaupanja

Konflikti in nasprotja med inteligenco in politično prakso v širšem družbenem prostoru: v sferi kulture, znanosti, šolstva itd. so projekcija konfliktov, ki nastajajo ob vrednotenju fizičnega in umskega dela v proizvodnem procesu.

Najbrž je imenovati upravičeno nasprotje med inteligenco in politiko kot krizo zaupanja. Res pa je manj razumljivo, da ostaja v samoupravni družbi inteligenca, ki se je toliko angažirala v revoluciji, odtrgana od družbene prakse, da se je umaknila v privatnost in apatijo, v akademizem in intelektualizem z docela pasivnim odnosom do sveta. Čeprav je najbolj sposobna, da spoznava procese, ki jo integrirajo v družbo in delovne sloje, se skuša ohraniti kot poseben, avtonomen sloj zlasti v odnosu do politike s posestno pravico do znanja in kritike.*

Po svojem objektivnem položaju v samoupravni družbi inteligenca nima posebnih interesov, ki bi se razlikovali od interesov drugih delovnih slojev. Njena družbena funkcija in njen moralni interes je utrjevati in razvijati materialno in duhovno kulturo ter samoupravno demokracijo. Delitev na »tehnično« in »humanistično« inteligenco je funkcionalna in glede njene družbene vloge ničesar bistvenega ne pove. V samoupravi demokracije se funkcije inteligence dopolnjujejo s funkcijami drugih delovnih slojev. V družbi so dane vse možnosti, da se inteligenca kot poseben socialni sloj ukinja, integrira v družbo in postane kot kvaliteta dela dejavnik ekonomsko-tehničnega in kulturnega napredka v družbi.

To seveda ne pomeni, da ne vidi del inteligence v taki integraciji nevarnosti, da izgubi monopolen položaj, ki ji ga dajeta znanje in sposobnost kritične analize. Tak odpor so teoretično utemeljevali nekateri publicisti zagrebške in beograjske sociološke in filozofske šole. (Ti so bili zbrani predvsem okrog revije *Praksis* in *Gledišta*, podobne koncepcije pa so zagovarjali tudi nekateri avtorji *Perspektiv*). Inteligenca je po teh koncepcijah kritična vest in moralni arbiter družbe. Ta njena funkcija ji daje poseben družbeni status nasproti drugim družbenim slojem, zlasti nasproti politiki. Omenjeni avtorji torej ocenjujejo kritiko kot posebno funkcijo inteligence kot socialnega sloja, medtem ko je razvijanje ideologije funkcija politike, ki je tudi poseben družbeni sloj. Zato med inteligenco ne štejejo niti tehnične inteligenca niti ostalih inteligenčnih poklicev, ki se ne ukvarjajo poklicno z družbeno kritiko. Eden od teh avtorjev trdi, da sta glede na to politika in inteligenca dva dialektična momenta zgodovinskega procesa, ki ne moreta obstajati drugače kot v prija-teljskem spopadu (Danilo Pejović).

Očitno gre pri teh koncepcijah za to, da se obstoječe socialne strukture politike in inteligence ohranijo. Če je takšno stališče sicer

* O »krizi zaupanja«, o mestu in vlogi inteligence v sodobni družbi potekajo razprave v večini komunističnih strank, tako na Poljskem in v Češkoslovaški, v Italiji, Franciji in drugod. Posebej je bila leta 1966 opazna ta razprava v KPF. Ta stranka, ki je vključevala pred vojno elito francoske znanstvene misli (Wallon, Prenant, Qangevin, Friedmann, Jolliot-Curie itd.), ki je še v letih po vojni imela teoretike, kot so Lefèbvre, Goldman, Mallet idr., je ostala skoro brez intelektualnega potenciala. Zato je KPF v daljši resoluciji, sprejeti 15. marca 1966, imela za potrebno opredeliti svoj odnos do intelektualcev. Čeprav ne odstopa od starih shem, naglašá predvsem pomembnost intelektualnega dela, svobodo znanstvene misli in odgovornost intelektualcev. (Tekst resolucije je objavila revija *Praksis* leta 1966 v št. 4–6.)

res odsev stanja, kakršno je, z monopolom politike in ideologije na eni in monopolom inteligence in kritike na drugi strani, pa je tem koncepcijam upravičeno mogoče očitati, da ne upoštevajo razslojevanja inteligence in politike v samoupravni družbi, ki po svoji temeljni orientaciji odpravlja tako monopol na ideologijo kot monopol na kritiko.

V razredno-strukturiranih družbah, kjer se srečujemo s podobnimi koncepcijami, zagovarja napredna inteligenca kritiko kot svojo družbeno funkcijo iz razlogov, ker vladujoče plasti ogrožajo kritično-družbeno analizo. V tamkajšnjih razmerah gre za to, da si inteligenca pribori pravico do kritike in neodvisnosti ter samostojnost zlasti v odnosu do političnih in birokratskih struktur. Od tod v teoriji iskanje o družbenem mestu inteligence in kritike, zato vprašanja legitimnosti in kompetentnosti kritike itd. V Zahodni Nemčiji so npr. v sociologiji zlasti odprli vprašanje mesta inteligence in kritike spopadi sodelavcev revije Spiegel z bonnskimi politiki, podobne situacije pa so v zadnjih desetletjih nastajale tudi v ZDA in drugod, kjer se intelektualna kritika mora boriti za svojo legitimnost.*

Toda v naših razmerah ni mogoče sprejeti nekritično tezo o inteligenci kot sloju, ki je poklicen nosilec kritike. Kritika v samoupravni družbi je legitimna pravica vsakega državljana, njena večja ali manjša kompetentnost pa ni odvisna od profesije, temveč od kvalitet tistega, ki razpravlja. Razumnik, ne v smislu dosežne akademske stopnje, temveč kot nosilec intelektualnih zmogljivosti in kvalitet, bo lahko vedno najbolj kompetentno uporabljal kritiko. Pri tem pa tudi ta večinoma formulira samo tisto, kar je vsebina kritike mnogih državljanov, ter vsebina njihovih ocen, zahtev in predlogov. Najbolj »kompetentna« je vedno kritika, ki je povzetek objektivnih teženj aktivno angažiranih državljanov in taka kritika je vedno tudi najbolj plodna.

Odpor proti integraciji inteligence pa je pri nas tudi na strani politike, ki sicer v teoriji naglašava vrednost umskega dela in išče poti za odpravo razlik med fizičnim in umskim delom, vztraja pa pri shemi, da je inteligenca samo nekakšen potencialni zaveznik družbenega napredka, obremenjen z anarhizmom, individualizmom in malomeščansko kolebljivostjo, zaradi katere je vedno tudi potencialni nasprotnik socializma. Naša teorija, še bolj pa praksa, nista odstopili od sheme, ki se v marksizmu vleče od Kautskega prek Lenina do Stalina, ta pa jo je prignal do absurda, češ da je inteligenca po mentaliteti malomeščanski sloj, kar pomeni, da morajo biti revolucionarni sloji nasproti njej budni in nezaupljivi. Kljub prepričljivi oceni družbenega mesta inteligence v Kardeljevi razpravi O družbeni kritiki se to gledanje ohranja v njegovi pripombi, da je inteligenca najbolj nagnjena h konservativizmu. Praksa dokazuje, da sloji brez znanja in razgledanosti prej sprejemajo konservativne družbene rešitve, kot pa tisti z znanjem. Ker pa je inteligenca medij raznih konservativnih in naprednih tokov, to še ne pomeni, da je bolj do-

* Prim.: M. A Lepsius: Kritika kao poziv, Gledišta 1966, str. 1371.

stopna za konservativizem, saj je to njena profesionalna funkcija, ne pa njen socialni status.

Kjer se ta nepremagana in neresnična shema o inteligenci še križa z zaostalostjo, birokratizmom in političnim monopolizmom, nastaja antiintelektualizem zelo grobih oblik. S tem se že nekaj časa otepamo od delovne organizacije prek občine do republike in zveze. Dokazov za to je v vsakodnevni praksi dovolj: odnos do prosvete, kulture in znanosti, družbeno vrednotenje umskega dela v praksi in obravnavanje ter ocenjevanje predlogov za družbene rešitve, ki prihajajo iz vrst umskih delavcev itd. Tak antiintelektualizem je prav tako konservativna sila kot birokratizem in povzroča skrajno kvarne posledice na vseh področjih družbenega dela in v vseh družbenih sferah.

Neredko so protagonisti takega antiintelektualizma nekateri politiki od lokalnih do zveznih. V samoupravni demokraciji tudi politika ni več monopol enega sloja. Ta sloj pa svojo potrebnost in družbeno vrednost lahko dokazuje samo z zatrjevanjem, da obstaja drug sloj, ki družbo ogroža. Poleg birokracije je to lahko samo še inteligenca. Zato so pri nas spopadi in konflikti v družbenem življenju potekali na relaciji politika in inteligenca, ne pa samoupravna družba in inteligenca. Ti spopadi so se medsebojno pogojevali, utrjevali monopolizem na obeh straneh in porajali pojav, ki ga imenujemo kriza zaupanja.

To ne pomeni, da nimamo v šolstvu, kulturi, znanosti itd. pojavov, ki ne morejo vzdržati kritike in so v nasprotju tako s samoupravljanjem, kot s prizadevanjem za gospodarsko-tehnični in duhovni napredek. Take vrste pojavi so zagovarjanje ekstenzivne organizacije izobraževanja, komercializacije znanstvenega dela, nepripravljenost za sodelovanje pri reševanju perečih družbenih problemov in trmasto odklanjanje vsakih sprememb in posegov na področje duhovnega ustvarjanja s strani družbe, pa tudi razvijanje filozofskih in znanstvenih koncepcij, ki niso v skladu z napredno orientacijo družbe. Toda panične reakcije na take posamezne pojave in stališča, nestrpnost in neargumentirano odklanjanje zgrešenih filozofskih koncepcij, posploševanje nekaterih posameznih pojavov in predimenzioniranje njihovega pomena, pripisovanje posameznim zgrešenim stališčem političnih tendenc, ob tem pa zanikanje vsega, kar je bilo resnično pozitivnega, vse to te antagonizme samo zaostruje.

Polemični dialog ima že od nekdaj drugačno ostrino, če gre za določene negativne pojave v duhovni sferi, kot pa če obravnava kvarne pojave z mnogo večjimi materialnimi, političnimi in moralnimi posledicami v politiki ali gospodarstvu. V politiki in gospodarstvu se je v preteklih letih dogajalo marsikaj, kar ni bilo nujno. Nastajala je neprecenljiva politična in moralna škoda, ki bi jo bili lahko predvideli. Toda redkokdaj so takšni pojavi zadeli ob tako silovito kritiko, kot so pojavi na znanstvenem, prosvetnem ali kulturnem področju z mnogo manjšimi negativnimi posledicami. Ali ni bilo podpiranje ekstenzivne organizacije visokega šolstva, in še posebej mariborskega visokošolskega centra, predvsem odgovor na rezerviranost univerzitetnih sodelavcev do nepremišljenih političnih zahtev

po reformi visokošolskega študija? To podpiranje so spremljali še komentarji, ki so bili za znanstveni kader na univerzi vse prej kot laskavi. Ali je razumljivo in razumno, da je mlad pesnik zaradi še neobjavljenega pamfleta doživljal hujšo politično in moralno obsodbo kot pa avtorji mnogih predimenzioniranih gospodarskih projektov, katerih imena večji del javnosti še danes niso znana?

Silovitost takih reakcij pogloblja krizo zaupanja. Dramatične politične ocene revij Praksis in Gledišta (in tudi Perspektiv) sodijo v vrsto teh predimenzioniranih in paničnih reakcij. Mimo nekaterih zares spornih člankov so sodelavci teh revij na področju sociološke in filozofske teorije, na področju prevajanja naprednih tujih tekstov, vzpostavljanja stikov s sociologi in filozofi iz vzhodnih in zahodnih držav napravili več kot katera koli generacija pred nami. Toda zaradi omenjenih reakcij je logično, da se take skupine začenejo formirati kot klike in postajajo političen problem. Kajti če jim legitimni predstavniki družbe s tako ihto dopovedujejo, da so onstran samoupravne demokracije in socializma, potem pač ni drugega izhoda, kot da napravijo iz tega zaključek, zlasti če dejstva govore drugače.

Kriza zaupanja obstaja, toda to je kriza zaupanja med politiko in inteligenco in premagati jo bo lahko samo z zmerno in objektivno oceno njenih pravih vzrokov. Vztrajanje pri starih pogledih, ironično sumničenje in avtoritativno sojenje krize ne odpravlja. Nedavno smo brali tole izjavo: »V sedanjih razmerah, ko smo često priča dokaj poenostavljenim demokratičnim razpravam, se mi zdi potrebno omeniti tudi poizkuse, da bi ZK kratko malo omejili na organizacijo, v kateri bi samo ‚pridigali‘ o nekakšnih moralnih načelih. Res je, komunisti smo odločno proti vsem in vsake vrste privilegijem, ker so ti povsem v nasprotju z načelom nagrajevanja po delu. Zato mislim, da ni potrebno vseh naporov osredotočiti na obravnavanje moralnih načel...« (Miha Marinko: Komunist, 4. novembra 1966).

Puščam ob strani oceno poizkusov, da bi ZK omejili na »pridigarstvo organizacijo«, ker takih poizkusov zares ne poznam. Če pa so, so tako nesmiselni, da jih ne kaže obravnavati. Toda očitno je, da je gornja ocena namenjena kritiki, ki opozarja na moralni plevel v družbi, o katerem vedo državljani v podjetjih, občinah, v raznih zavodih in organizacijah povedati več, kot je bilo kdaj koli javno povedanega in napisanega. Skoraj ni mogoče dvomiti, da so kot avtorji pridigarstva mišljeni sedanjí in prihodnji inteligenti, študentje, književniki, novinarji, publicisti in znanstveniki, ki to kritiko izpovedujejo, ker ni prvič, da se inteligenci pripisujejo poizkusi pridigarstva. Pri tem gre za komuniste in tudi vidne člane političnih organov ali pa za komuniste po prepričanju, toda brez knjižice, za katero se danes ne potegujemo.

Za te kritike samoupravljanje ni dvomljiv eksperiment, temveč njihovo politično in moralno prepričanje. Zaradi tega nastopajo s kritiko vsega, kar ni v skladu s tem prepričanjem: privilegijev, neodgovornosti, nezakovitosti, neskladnosti teorije s prakso, politikanstva, intervencionizma, korupcije, vseh sto velikih in malih grehov, ki se jih od časa do časa izpovedujemo, grešimo pa naprej, včasih

kar v isti sapi, ko še molimo confiteor. Vedno govorimo o krivdah, nikoli pa s prstom ne pokažemo na prave krivce. To je predmet moralne kritike zaradi utrjevanja socialističnih odnosov in zaradi uspešnejše družbene bitke za take odnose, ki bodo podobne zlorabe onemogočili.

Ljudje že od pamtiveka ocenjujejo okolico in posameznike ter njih ravnanje, družbeno in individualno prakso, po svojih moralnih merilih in predstavah, ne pa po odnosu do političnih, ekonomskih in družbenih programov. Pa tudi kadar jih ocenjujejo glede na programska načela, je ocenjevanje moralno, ne pa politično, ekonomsko ali sociološko. Tudi v dobi, ko tehnika tako zmaguje, to vrednotenje najbrž ne bo drugačno, kajti po ekonomski, tehnični in družbeni uporabnosti se ocenjujejo stroji, ne pa ljudje.

Moralna kritika je bila vedno v navadi tudi med komunisti. Lahko se spomnimo, kako je Klara Zetkin moralno ocenjevala privilegije socialdemokratov na oblasti, jih imenovala »naduta spakljivost« in »posnemanje buržoazije v vseh njenih navadah in manirah« in primerjala to z ozračjem skromnosti in neposrednosti, ki je obdajala Lenina (Klara Zetkin: Pogovori z Leninom, Lj., CZ, str. 8).

Toda ne gre samo za privilegije, gre za »nekakšna moralna načela« in »pridigarstvo«. Med NOB in v letih po osvoboditvi je bila med nami zelo priljubljena tema razprav »lik komunistov«. O tem so pisali časopisi in bilo je govora o kvalitetah komunista na vseh sestankih. »Moralne lastnosti komunista so skromnost, poštenost zvestoba, predanost itd. in te lastnosti so pogoj uspešnega revolucionarnega dela,« je bilo rečeno takrat, aktivisti so pa o teh lastnostih res že kar pridigali.

Ko je Boris Zihrel leta 1949 ocenjeval nemoralnost informbirojevske gonje, je zapisal tudi tole: »Če je vsa ta gonja v širokih množicah naših narodov doživela neuspeh, tedaj je treba iskati vzrok za to predvsem v njihovem čutu za resnico, pravico, poštenost, ki je vobče značilen za delovne ljudi... Povsem naravno je, da se naši delovni ljudje čedalje pogosteje sprašujejo, kako je mogoče čudna sredstva informbirojevskih držav spraviti v sklad z načeli komunistične morale. Kakšna so sploh načela komunistične morale, kaj je po teh načelih moralno in nemoralno?« (B. Zihrel: Komunist, 1949, št. 6, str. 78).

Pred nedobrimi dvajsetimi leti smo mnogo razpravljali o morali in čutu za moralne vrednote delovnih ljudi pripisovali svoje politične uspehe. Zakaj danes to razpravljanje ne bi moglo biti več dejavnik političnih uspehov in zakaj bi nas odvedlo od bistva stvari, zakaj je postalo nadležna in negativna kvaliteta predvsem inteligence. Vprašanja, kakšna so sploh načela komunistične morale, se med delovnimi ljudmi pojavljajo kot pred leti ali še glasneje, toda nanje ne odgovarjamo.

Stališče, ki odklanja razpravo o moralnih vrednotah, ni sprejemljivo, ker ne vidi pred seboj resničnega človeka, ki je vedno bil, je in bo od rojstva do smrti razpet med resnico in laž, med pravico in

krivico, in ki se med tema poloma moralno odloča v vseh političnih sistemih in v vseh ideologijah, tudi za sisteme in ideologije ali proti njim. Človeka, ki bi se mimo tega in brez moralnega vrednotenja odločal za politične koncepte, za sociološke in ekonomske kategorije, v družbeni resničnosti ni.

Če se inteligenca, ne kot poseben socialni sloj, temveč kot kvaliteta delovnih ljudi v materialni proizvodnji, v sferi duhovnega ustvarjanja ali v politiki poteguje za revalorizacijo moralnih vrednot, ne dela tega zaradi tega, ker bi se upirala rasti samoupravne družbe ali ker bi se hotela odtegovati bistvenim vprašanjem, temveč zato, ker ji njeno spoznanje pravi, da brez morale ni samoupravne družbe in ne osvoboditve človeka.

Kriza zaupanja bo presežena, ko bo presežena shema o inteligenci kot malomeščanskem sloju, ki naj bi bil potencialni nasprotnik družbenega napredka, kadar bo presežen monopolizem inteligence in moralne kritike in monopolizem politike ter družbene prakse, ko bo preseženo stališče, da znanje in moralna kritika nista med prvini družbenega napredka. Za to niso ustvarjeni samo vsi pogoji, to postaja nujnost, če hočemo zgodovinsko še obstajati.

P E S M I

F r a n c e K o s m a č

SKUPNI JEZIK

Skupni jezik imajo
kamni in kristali,
martinčki in delfini,
ljudje pa imamo —
orožje.

To je surova
interlingua noža,
strupenih plinov,
atomskih podmornic
in reaktivnih letal.

To je jezik
brez rim in ritma,
s popolno tišino
namesto odmeva.